mülkiye dergisi
Tartışma

"Teoride Doğru Olabilir, Ama Pratikte İşe Yaramaz": Teorisyen ve Politikacı Ayrımına İlişkin Bir Mülâhaza

İbrahim Kumek, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
ORCID: 0000-0003-2096-159X
E-Posta: ibrahim.kumek@ogr.iu.edu.tr

> … yargı gücünden yoksun olan teorisyenler hayatları boyunca asla pratik yargılar veremezler. Nitekim okul hayatlarında son derece başarılı olan, ama kendilerinden bir tavsiye istendiğinde ne yapacağını bilemeyen hekim ve yargıçlar vardır. (Kant, 2010: 18)

Yaşamda teorik ve pratik olanın zihinde ayırt edilmesi güçtür. İkisi arasında ayrımı sıradan bilincin kavraması pek olanaklı değildir; zira kavramsallaştırma, soyutlama ve kıyaslama gibi zihinsel işlemler için belirli bir düşünme olgunluğu gerekmektedir. Bu olgunluğa sahip olmayanlar için politikacı üzerine düşünme anlaşılmazdır, tıpkı atom ya da insan üzerine düşünme gibi. Halkın politikacıyı değil, Biden'ı, Putin'i ve Erdoğan'ı görmesi bu yüzdendir. Politikacı gösterilemez, ancak düşünülebilir. Görüleni, duyumsananı, algılananı, somut olanı talep edenler soyut ve akli olanı idrak edemezler.

Bu yazıda, teorik ve pratik olana ilişkin ayrımın ontolojik ve epistemolojik temellerinden hareket edilerek teorisyen ve politikacı tiplerine ilişkin görüş ve değerlendirmelerde bulunulmaktadır. İki tip birbirine karşıt değil, ayrı biçimde konumlandırılmakta ve analiz edilmektedir. Bununla, siyaset bilimi alanında teorik ve pratik olana ilişkin tartışmalara katkıda bulunmak hedeflenmektedir. Yazıda öne sürülen iddiaların ve görüşlerin eleştirilere tabi tutularak konu üzerine tartışma ortamının oluşturulması amaçlanmaktadır.

Yazıda teorisyen ve politikacı üzerine yapılan ayrımın ve iki tip üzerine düşüncelerin 'boş' veya 'fazla iddialı' görünmesi mümkündür. Hele yazının başında alıntılanan Kant'ın *Teori ve Pratik* olarak başlığı kısaltılan ünlü yazısındaki cümleler, ilk etapta bazılarının canını sıkabilir. "Kant'ın söylemiş olması o sözü daha geçerli, doğru kılar mı? Filozofların da sıkça yanıldıkları

Makale Gönderim Tarihi: 10.10.2022, Makale Kabul Tarihi: 03.12.2022.

olmuştur", denebilir. Hatta kendilerini teorisyen olarak gören akademisyenlerin bol bulunduğu, 'okul hayatlarında son derece başarılı olduğunu', 'iyi bir yargıç veya hekim olduğunu' düşünen okurların da bulunabileceği bir mecrada bu ifadeleri kullanmak, yazıyı haklı veya haksız bolca eleştiriye maruz bırakabilir. Ancak Türkiye'de eleştiri kültürünün gelişimini önemseyenler için bu sorun değil, aksine hedeflenendir.

Yazıda teorisyen ve politikacı ayrımının düşünsel kökleri, Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* yapıtına referansla ele alınmaktadır. Her iki tipin düşünce tarihinde alımlanışı hakkında geniş bir literatür özeti vermek yerine Platon, Cicero, Fârâbî, İbn Haldun, Erasmus, Spinoza, Kant ve Kissinger'in yapıtlarındaki ilgi çekici belirli ifadelere odaklanılmaktadır. Sonrasında teorisyen ve politikacı tipleri yorumlanmakta, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplininde teorinin rolü ve değeri, teorisyenin sorumluluğu ve teorinin siyasallaştırılması/araçsallaştırılması meseleleri hakkında görüşler sunulmaktadır.

I

Teorik ve pratik olanın 'ne'liği' ve 'bilgisi' hakkında düşünce tarihinde incelemeler söz konusudur. Bu ayrımın temelleri hakkında bir kavrayış, rotayı yaklaşık 2400 yıl öncesine, yani Antik Yunan'a çevirmeyi beraberinde getirecektir. Teori ve pratik ayrımı, yaşama ilişkin bir ayrımdır. Antik Yunan'da bu kavramlar soyut bilgi ve somut uygulama arasındaki bir ayrım değil; 'insansal olan' ile 'insanda tanrısal olan' arasında bir karşıtlık veya gerilim, iki farklı yaşam tarzı, Aristoteles'ten beri insan varoluşunun iki etkinliği olarak görülen politik yaşam ve felsefî yaşam arasındaki bir ayrımdır (Lobkowicz, 1967: 17, 25-26, 35). Teori ve pratik arasında yapılacak ayrıma ilişkin herhangi bir çalışma Aristoteles'e atıf vermeden yoluna devam edemez. Dolayısıyla, bu yazıdaki görüş ve değerlendirmelerin düşünsel kökleri Aristoteles'e uzanmaktadır.

Raffaello Sanzio da Urbino'nun Vatikan'da Stanza della Segnatura'da bulunan ünlü freski *Atina Okulu*'nda resmettiği şekliyle, sol elinde *Nikomakhos'a Etik* adlı yapıtını taşıyan Aristoteles (MÖ 384-322), 'siyasetin arzuladığı şeyi', yani 'iyi yaşam'ı sorgulamaktadır. İyi ise, 'her şeyin arzuladığı şey', her eylem ve tercihin amacıdır (1997: 1094a1-3). 'Başka bir şey uğruna olmayan', 'kendinde amaç' (1997: 1097b, 1102a5, 1176b5) ve 'ruhun erdeme uygun etkinliği' (1997: 1098a17, 1102a5) olarak tanımladığı 'mutluluk' (eudaimonia) iyi yaşamın temelidir. Peki, iyi yaşam hangi yaşamdır? Aristoteles, insana dair üç yaşam türünü ayırt etmektedir: haz yaşamı (bios apolaustikos), politik yaşam (bios politikos) ve teorik yaşam (bios theōrētikós) (1997: 1095b15-20). Haz yaşamını

hayvanî gören Aristoteles için insanda tanrısal olanı ifade eden 'us' aracılığıyla 'hakikati temaşaya yönelik', 'kendine yeter', 'kendinde amaç', 'sürekli' olan iyi yaşam 'teorik yaşam'dır (1997: 1097b, 1176b1-10, 1177a20-30, 1178b30-35). 'Theōría' kelimesi 'bakma, seyretme, temaşa' anlamlarına gelir. Cicero tarafından Latince'ye 'contemplatio' ve Boëthius tarafından 'speculatio' olarak çevrilen kelime, Arapçada yine görme, bakma anlamlarına gelen 'nazariye' kelimesiyle karşılık bulmuştur (Liedman, 2013: 25-28). Zorunlu, ebedî ve değişmez şeylerin tefekkürüne dayalı teorik yaşamda, genel ve tümel olanın bilgisine sahip olunur. Dolayısıyla insansal olan diğer iki yaşam karşısında, insanda tanrısal olandır.

Politik yaşamın gayesi ise 'onur'dur, ancak onurlandırandan bağımsız olmadığı için kendine yeter değildir (Aristoteles, 1997: 1095b20-30). Politik yaşam, eyleme ilişkin olandır. Politik, toplumsal bir canlı olan (*zōon politikon*) insanın (Aristoteles, 2013: 1253a2-7; 1997: 1097b11), 'polis' içinde varoluşudur. Dolayısıyla politik yaşam, iyi yaşamak için neyi, nasıl yapması gerektiğine dair değişen şeyler üzerine tefekkür edilen, olumsal olanın, yani pratiğin bilgisidir.

Bilgi problemi, epistemolojinin konusudur ve felsefî-bilimsel düzlemde hayati öneme sahiptir. Modern dönemde bilgi problemini gündeme getiren John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* adlı yapıtında bilgi kuramının hedefini ve programını şöyle tayin eder: "insani bilginin köken, kesinlik ve değerini; bunun gibi, inanç, eğilim ve sanıların nedenlerini ve derecelerini araştırmak" (Nidditch, 1975: I.i.2). Teorisyen ve politikacı arasında yapılan ayrımı, bilgi düzeyinde ele almak kuşkusuz yoğun incelemeler ve çözümlemeler gerektirecektir. Bu nedenle, bu ayrımın epistemolojik temellerini özü itibariyle kısaca gösterebilmek amacıyla yine Aristoteles'e başvurulmaktadır.

Aristoteles (1997: 1098a5), 'insana özgü' yaşamı bitkisel olan 'büyüme ve beslenme' ile hayvansal olan 'duyulara sahip olma' yetilerinden farklı olarak 'akıl sahibi olma, düşünme' yetisi olarak ifade etmektedir. Ruhun 'akla uygun' ve 'akıldan yoksun' etkinlikleri arasındaki ayrımın yanında, bir de arzu ve iştah gibi 'akıldan pay alan akıl-dışı' kısımdan söz etmektedir (1997: 1102b). Bundan sonra, İkinci Kitap'ta erdemler arasında şöyle bir ayrım yapmaktadır:

> Biri düşünce erdemi, diğeri ise karakter erdemi olmak üzere iki tür erdem vardır. Bunlardan, düşünce erdemi daha çok eğitimle oluşur ve gelişir, bu nedenle de deneyim ve zaman gerektirir; karakter erdemi ise alışkanlıkla edinilir, adı da bu nedenle küçük bir değişiklikle alışkanlıktan ['ethos'tan] gelir. (1997: 1103a)

Dolayısıyla, düşünce erdemleri ruhun akla uygun (aklî fazîlet), karakter erdemleri

ise ruhun akıldan pay alan (ahlâkî fazîlet) kısımlarından kaynaklanmaktadır. Burada konunun odak noktası itibariyle düşünce erdemleri üzerinde durulacaktır. Aristoteles, ruhun akla uygun kısmını 'ilkeleri başka türlü olamayacak nesneleri ele alan', bilimsel (epistēmonikon) ve 'ilkeleri başka türlü olabilecek nesneleri ele alan', tartan (logistikon) kısım olarak ikiye ayırmaktadır (1997: 1140b25-28, 1139a1-17, 1139b12-13). Daha sonra 'olduğundan başka türlü olamayacak ve olabilecek şeyler' olmak üzere ikili bir ayrım daha yapmaktadır. İlki, 'nesnesi zorunlu olarak var olan, ebedî, mutlak anlamda zorunlu, doğmamış ve yok edilemez şeyler' olarak tanımlanan 'bilimsel bilgi'dir. İkincisi ise 'yaratılan' ve 'yapılan' şeyler olarak yine ikiye ayrılmaktadır. Yaratılan, meydana getirilen şeyler (poiesis) genel olarak sanat alanına dairdir. Yapılan, eylenen şeyler (praxis) ise genel olarak ahlâk ve politika alanına ilişkindir (1997: 1139a1-15, 1139b10-25, 1140a, 1140b5-10). İkisi arasındaki farkı, Aristoteles şöyle ifade etmektedir: *"…yaratmanın, kendisinden değişik olan bir hedefi var, eylemin ise olamaz, çünkü iyi eylemin kendisi hedeftir."* (1997: 1140b5-10). Teorik ve pratik bilgi, bu ayrımlara dayalı olarak serimlenmektedir. Kısaca ifade edilirse, teorik bilgi 'zorunlu olan'ın bilgisidir, genel ve tümel hakkındadır, ilk ilkelerden hareket edilir ve 'kanıtlama' esastır. Pratik bilgi ise olumsal olanın bilgisidir, olgulardan hareket edilir, deneyime ilişkindir, dolayısıyla tikel hakkındadır. Teorik bilgi 'erdemin ne olduğu'nun bilgisi, pratik bilgi 'nasıl erdemli olunacağı'nın bilgisidir (1997: 1103b25-30).

Nikomakhos'a Etik'in altıncı kitabında düşünce erdemlerine odaklanan Aristoteles, beş tür erdemden söz eder: sanat (technē), bilimsel bilgi (epistēmē), pratik bilgelik (phronēsis), felsefî bilgelik (sophia), sezgisel us (nous) (1997: 1139b14-18). Bu erdemler, aklı 'doğru bilgi'ye ulaştırır. 'Technē' teknik bilgi veya zanaat bilgisi, 'epistēmē' değişmeyen şeylerin bilgisi, 'phronēsis' değişen şeylerin ve ereğin nasıl gerçekleştirileceğinin bilgisi, 'sophia' tanrısal bilgi ve bütünün bilgisi, 'nous' ilk ilkelerin bilgisi hakkındadır (Arslan, 2007: 251). Bilimsel bilgi, felsefî bilgelik ve sezgisel us, ruhun akla uygun kısmının 'bilimsel' yanını, sanat ve pratik bilgelik ise 'tartan' yanını oluşturmaktadır (Aristoteles, 1997: 1143b14-17; 1144a1-3; 1140b25-28). Bu erdemlerden hareketle, insanın üç tür düşünme veya bilgi etkinliğinden söz edilebilir: 'teorik', 'pratik' ve 'prodüktif ya da poetik'.

Aristoteles, *Metafizik* adlı yapıtında 'epistēmē' türlerini ayırırken bilimleri de sınıflandırmaktadır (1996: 1025b, 1064a). Buna göre, teorik bilimler 'bilme'nin, pratik bilimler 'eyleme'nin, prodüktif ya da poetik bilimler ise 'yapma-yaratma'nın alanını oluşturmaktadır. Teorik bilgi (epistēmē theoretike), kendinde amaçtır, yalnızca hakikat hedeflenir, 'şeylerin niçin öyle oldukları' anlaşılmaya çalışılır.

Dolayısıyla 'kuramsal bilme'dir. Matematik (aritmetik, geometri, astronomi, müzik), fizik ve metafizik bilimlerini içerir. Pratik bilgi (epistēmē praktike), 'iyi eylem' ile alakalıdır, eylemin nasıl gerçekleşmesi gerektiğinin bilgisidir. Eylem, seçimden doğar ve iradeye özgüdür. Aristoteles (1997: 1139a15-35), eylemin ilkesinin 'tercih' (proairesis), tercihin ilkesinin ise 'iştah' (oreksis) olduğunu belirterek, eylemin kaynağında 'us' ve 'arzu' birlikteliğini bulmaktadır. Aristoteles'e göre (1997: 1094a25-30, 1094b1-10), politika 'en yüksek iyi'yi, yani mutluluğu gaye edindiğinden pratik bilimler arasında 'en önemli' ve 'en başta' gelenidir. 'Askerlik', 'ekonomi' ve 'retorik' gibi bilimler de onun altında yer alır. Yine, *Nikomakhos'a Etik*'in bir başka yerinde, 'ekonomi', 'yasama sanatı' (nomothesia) ve 'politika'yı pratik bilimlerden saymaktadır (1997: 1141b30). Prodüktif ya da poetik bilgi (epistēmē poietike) ise insan yapımı, yaratımı şeyler hakkındadır. Dolayısıyla 'sanat alanında bilme'dir. Yunan Peripatetiklerinin (Meşşâiyun) çoğu, prodüktif bilgiyi pratik bilginin bir bölümü olarak ele alarak, yalnızca teorik ve pratik bilgi arasında ayrım yapmışlardır. (Lobkowicz, 1967: 36, 81, 83, 126; Arslan, 2007: 40-42).

II

Teorik ve pratik bilgi arasında yapılan ayrım, bu bilgi türlerine sahip teorik ve pratik bilgelik olmak üzere iki 'tip'i ayırt etmeyi beraberinde getirmektedir. Her iki tip de ruhun akla uygun etkinliğinden kaynağını almaktadır. Teorik bilgelik 'epistēmē', 'sophia' ve 'nous' erdemleri ile bilimsel yanı, pratik bilgelik temelde 'phronēsis' erdemi ile tartan yanı temsil etmektedir. Teorik bilgelik teorik yaşama, pratik bilgelik pratik yaşama dairdir. Teorik bilgelik 'philosophos'un, pratik bilgelik ise 'phronimos'un kişiliğinde tecessüm eder. Bu iki tip arasında ayrım, teorisyen ve politikacı ayrımının temellerini ortaya koyma bakımından önem taşımaktadır.

'Sophia' kelimesi, 'tatmak, ayırt etmek' kökünden gelir. Türkçe'de 'bilgelik' ve 'hikmet', İngilizce'de 'wisdom' olarak kullanılmaktadır. 'Phronēsis' kelimesi, 'aklıbaşındalık, basiret, zekâ, tedbir ve ihtiyat' olarak Türkçeye çevrilmiştir. İngilizce çevirilerde ise 'practical wisdom, wisdom, prudence, intelligence' olarak karşılık bulmuştur. Hikmet kelimesi, İbranicede 'zihni kabiliyet, ustalık' anlamına gelen 'hokhmah' kelimesiyle aynı kökenden gelir. Hikmet, İslâm felsefesinin temel konularından biridir. İlk tercüme faaliyetlerinde bulunan İbnü'l Mukaffa hikmeti 'ilim (teori)' ve 'amel (pratik)' olmak üzere iki bölüme ayırmıştır (Kutluer, 1998: 503, 506). Fârâbî de *Fuṣûlü'l-medenî*'de 'nazarî' ve 'amelî' akıl arasında ayrım yaparak phronēsis'i 'amelî hikmet' (et-ta'akkul), sophia'yı 'hikmet' olarak ifade etmiştir (Fârâbî, 1987: 42-46, 84).

'Sophia' ve 'Nous' teorik aklın/düşüncenin, dolayısıyla felsefî yaşamın erdemidir. 'Kendinde olan'a, 'ne ise o' olana, 'zorunlu', 'değişmez', 'genel' ve 'tümel' olana ilişkin bir kavrayıştır. Varlıkların ilk nedenlerini ve ilkelerini ele almadır (Aristoteles, 1996: 981b). Aristoteles'in ifadesiyle (1997: 1177b20-30), "… kendisi dışında hiçbir hedefe yönelmez, kendine özgü bir haz taşır, kendine yeterlidir, bir insan için olabildiğince kesintisizdir…". Dolayısıyla, 'en mutlu yaşam'dır (1997: 1178a5-10). Teorik bilgelik, insan yaşamında 'tanrısal olan'ı (us) kavramadır. 'En üstün şeye uygun yaşama', 'ölümsüzleşme'dir (1997: 1177b30-35). Bu nedenle diğer düşünce erdemlerinden daha üstün konumda yer almaktadır (Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Onuncu Kitap).

'Phronēsis' ise pratik aklın/düşüncenin, dolayısıyla politik yaşamın erdemidir. Kavram bakımından Herakleitos'a kadar uzanan phronēsis, "insansal iyilerle ilgili, akılla giden, doğru, uygulayıcı bir huy", "kendisi hakkındaki tek tek şeylere iyi bakmak" olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada pratik bilge (phronimos), "bir bütün olarak iyi yaşamaya neyin yol açtığı konusunda, kendisi için neyin iyi ve yararlı olduğu konusunda yerinde düşünebilen, aklı başında" kişidir (Aristoteles, 1997: 1140a20-35, 1140b, 1141a25). Fârâbî ise 'amelî hikmet'i şöyle tanımlamaktadır: "…bir insanın gerçekte büyük bir iyiliğe ve erdemli bir gayeye ulaşmak için yapması daha iyi ve daha uygun olan şeyleri ortaya çıkarma ve mükemmel düşünme kudreti" (Fârâbî, 1987: 44).

Pratik bilgelik, 'polis' içinde 'eğitim' ile elde edilebilir (Aristoteles, 1997: 1094b5). Bunun için, 'deneyim' ve 'zaman' gerekeceğinden (1997: 1103a15), Aristoteles gençlerden ziyade yaşlı kimselerin bu erdeme sahip olabileceğini belirtir. Zira gençler yeterli deneyime sahip değildir. Deneyim 'tek tek şeylerle ilgili' olduğundan uzun zamanda eğitimle edinilebilir. Buna karşın, gençler teorik bilgeliğe sahip olabilir. Genç birinin iyi bir matematikçi olması ve 'soyutlama' yeteneğinin gelişmiş olması mümkündür (Aristoteles, 1997: 1095a1-7, 1142a10-20, 1143b10-15).

Pratik bilge, erdemli davranışı neyin oluşturduğunun bilgisine ve iyi yaşam için gerekli araçların bilgisine sahip, bu araçları etkin bir şekilde kullanabilen entelektüel erdeme sahip ideal bir tiptir. Kendisi ve genel olarak insanlar için iyi, yararlı ve uygun olanı görür (Aristoteles, 1997: 1140b5-10). İyi bir eylem, aşırı uçlardan, yani ifrat ve tefritten uzak 'orta yol'dur (1997: 1106b). Pratik bilge, olduğundan başka türlü olabilenin, olumsal olanın, eylemin bilgisine sahiptir (1997: 1140a31). Eyleme ilişkin olduğu için tikelin, değişenin, bağlam bağımlı olanın, zorunlu olmayanın bilgisini kavrar. "Doğru şeyi, doğru yerde, doğru zamanda, doğru yolla" yapar (MacIntyre, 1984: 148, 150). Bu noktada

Aristoteles (1997: 1140b8), pratik bilge olarak 'Perikles ve onun gibileri' örnek vermektedir.

Teorik bilge ise, 'şeylerin künhüne vakıf olmak' için 'nedir?' sorusunu soran, 'zorunlu olan, değişmez, ebedî ve saf' formların bilgisi hakkında düşünen, us ile kanıtlamalar yapan, ilkeleri sorgulayan ve ilkelerden hareketle ispatlamalar yapan ideal bir tiptir. Teorik bilge üretmeyen, eylemeyen, yapmayan, ama 'keşfeden' bir tiptir. Matematik, fizik ve metafizik olmak üzere teorik bilimler ile ilgilenir. Dolayısıyla, Aristoteles'in ifadesiyle, "büyük, hayranlık verici, zor, tanrısal şeyler" ile uğraşır; ancak bunlar kendisine 'yarar sağlamayan' işlerdir. Bu noktada Aristoteles (1997: 1141b1-5), teorik bilge tipine Anaxagoras ve Thales'i örnek vermektedir. Thales hakkında Platon'un *Theaitetos* diyaloğunda meşhur bir anekdot yer alır. Teorik bilge tipi hakkında incelikli yorumu içeren bir pasajda (Platon, 2016: 173d-176a), anekdot Sokrates'in ağzından şöyle anlatılır:

> Söylediğim şey tıpkı yıldız yasaları üzerine düşünen Thales'in durumu gibidir, Theodoros. Hani yukarıya bakarak yürüdüğü sırada bir su kuyusuna düşmüştü de, bunu gören hazırcevap ve güzel bir Trakyalı kız onunla alay ederek, gökyüzünde olanları bilmeye bu denli meraklıyken ayağının ucuna geleni, gözünün önünde duranı hiç göremediğini söylemişti. Bu alaylı söz, ömrünü felsefeyle geçiren herkes için söylenmiş gibidir. Çünkü böylesi bir adam, gerçekten de kapı komşusunun ne yapıp ettiğini görmez. Onun yaptıklarından habersiz olmakla da kalmaz, bir insan mı yoksa başka bir hayvan mı olduğunu bile güç bela bilir. Öte yandan, insanın ne olduğu; doğasının nasıl davranmayı ve davranılmayı gerektirdiği, diğerlerinden hangi bakımlardan farklı olduğu konularına gelince, işte bunlardır araştırdığı ve peşinden koştuğu. Bunun nasıl olduğunu anlıyor musun, Theodoros, yoksa hala anlayamadın mı? (Platon, 2016: 174b)

III

Teori ve pratik ayrımı sürdürülerek bu yazıda, siyaset bilimi özelinde teorisyen ve politikacı iki ayrı 'tip' olarak ele alınmaktadır. 'Teorisyen' ile politikanın teorisiyle uğraşan, kavramsal düşünen, akıl yürüten düşünürler ve bilim insanları; 'politikacı' ile politikanın pratiğiyle uğraşan, karar veren, hüküm sahibi devlet adamları ve yöneticiler kastedilmektedir. Burada yapılan kavramsal bir soyutlamadır, teorisyen ve politikacı üzerine düşünmedir.

Teorisyen ve politikacı ayrımı karşısında, her iki tipin bütünleşerek ayrımın ortadan kalktığı ideal bir tip, Platon'un 'filozof-kral' tipidir. Zira hem idealların

bilgisine hem de politik tecrübeye, yani teorik ve pratik akla sahiptir. Başka bir deyişle, "devlet gücü ile akıl gücünün" aynı insanda birleşmesidir. *Politeia'*daki ifadeyle, "devletteki kötü durumu engellemek için ya filozoflar kral olmalı ya da kral ve yöneticiler kendilerini felsefeye adamalı"dır (Platon, 1971: 473d, 485a). Cicero ve Marcus Aurelius da bu çizgidedir. Cicero "iktidar ve bilgeliğin birleşimi" (coniunctio potestatis et sapientiae)'nden söz etmektedir (Çevik, 2021). Buna karşın Desiderius Erasmus, *Deliliğe Övgü* adlı ünlü yapıtında şöyle bir karşı çıkışta bulunmaktadır:

> …Plato'nun şu ünlü sözü herkesin dilinde ne çok dolanmıştır: Filozofların yönettiği ya da Yönetenlerin filozofluk ettiği Devletlere ne mutlu! Ama tarihçilere bakarsanız, Devletlerin başına gelen felaketlerin en çok felsefe ve edebiyat tutkunu şarlatanların yönetimi ele geçirdiklerinde yaşandığına tanık olursunuz. (Erasmus, 2010: 76)

Benzer bir örneği, Immanuel Kant'ta görmek mümkündür. Kant (1960: 36), ebedî barış hakkında filozofların görüşlerinin dikkate alınmasını, ancak 'onların prensiplerinin üstün tutulmaması gerektiğini' belirtmektedir. *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*'de İkinci Ek'in "Ebedi Barışın Gizli Maddesi" kısmında yer alan şu cümle dikkat çekmektedir: "K[ı]ralların filozof ve filozofların k[ı]ral olmasını beklememeli ve bunu dilememelidir; çünkü iktidarda olmak, aklın muhakeme kabiliyetini ifsat eder." (Kant, 1960: 37).

Filozof ile kralı, bu yazının ayrımıyla teorisyen ile politikacıyı farklı konumlandırmaya örnek olarak Benedictus Spinoza verilebilir. Bu yazının çizdiği ayrımın önemli bir referans kaynağı olarak Spinoza'nın *Tractatus Politicus: Politik İnceleme* yapıtının Birinci Bölümü'nde yer alan şu iki pasajdan bazı cümleler ilginize sunulmaktadır:

> Filozoflar… insanları aslında oldukları gibi değil, ama kendileri nasıl olmalarını istiyorlarsa öyle tasarlarlar: bunun neticesi olarak,… asla Siyasette uygulanabilecek görüşleri olmamıştır… bir uygulaması olan tüm bilimler arasında, kuramın eylemden en çok farklılık gösterdiği bilim siyasettir ve Devleti yönetmek için kuramcılardan, yani filozoflardan daha uygunsuz olanı yoktur. (Spinoza, 2015: 11-12)

> …Devlet adamlarının yazılarında Siyaseti filozoflardan çok daha büyük bir beceriyle ele aldıklarına şüphe yoktur: çünkü, aslında, deneyimi rehber edindikleri için uygulanamayacak hiçbir şey öğretmemişlerdir. (Spinoza, 2015: 12)

Spinoza'dan çok önce filozofun/ulemanın/teorisyenin politikaya ilişkin müdahalesi hakkında en çarpıcı yorumlardan birini ünlü tarihçi, filozof, devlet adamı ve sosyolog İbn Haldun ortaya koymuştur. *Mukaddime* adlı yapıtının altıncı bölümünün kırk birinci başlığında, insanlar içinde siyasetten ve siyasî gidişattan en az anlayan kesimin 'Ulema sınıfı' olduğunu belirterek gerekçesini şöyle açıklar:

> Bunun sebebi şudur: Ulema fikrî nazarı, (mental speculation) itiyat edinip mâna deryasına dalmış, bu mânaları mahsusât (ummanın)dan çıkarmayı ve onları külli ve umumi birtakım hususlar olarak zihinde tecrid (ve tasavvur) etmeyi huy edinmişlerdir… Bu cihetle daima verdikleri hükümler ve sahip oldukları nazarlar tamamıyla zihinde kalır… Halbuki hariçte bulunan hususlarla bunlara lâhık ve tâbi olan ahvale riayet ve dikkat etmek siyasette ve siyasetçilerde (zaruri) bir ihtiyaçtır… Bu yüzden hükümleri tamim etmeyi ve belli hususları yekdiğerine kıyaslamayı âdet ve itiyat edinmiş olan ulema, siyasete nazar edip de bunu (yani siyasî ahvalle alâkalı müşahedelerini) kendilerine has nazar kalıplarına ve istidlal çeşitlerine döktüler mi, ekseriya hataya düşmüş olurlar ve onun için kendilerine güvenilemez. (İbn Haldun, 2009: 992-993)

19. yy'a gelindiğinde Karl Marx ve takipçilerinde teori ve praksis üzerine düşünüş farklı bir boyut kazanmakta, dolayısıyla ayrım çizgisi farklılaşmaktadır. 1845'te *Feuerbach Üzerine Tezler*'de ve özellikle on birinci tezde 'filozofların dünyayı yalnızca çeşitli şekillerde yorumladıklarını, ancak önemli olanın onu değiştirmek' olduğunu öne süren Marx, teorik ve pratik olan arasındaki ilişkiyi tarihsel, toplumsal, ekonomik ve politik dönüşümün kritiği üzerinden başka bir çerçevede örmektedir. Bu çizgi Lenin, Gramsci, Althusser, Horkheimer ve Adorno olmak üzere Marksist okullarda ve düşünürlerde farklı belirlenimler kazanmaktadır. Bu noktada ideolog, entelektüel, aydın tiplerinin kritiği yapılmaktadır. Bilhassa Antonio Gramsci'nin 'geleneksel ve organik" ayrımına binaen 'entelektüellerin rolü sorunu'nu gündeme getirdiği görülmektedir. Bu yazının çizdiği ayrımın farklı bir veçhesini oluşturduğundan bu tartışma eksik bırakılacaktır.

Antik bilgelik ile "modern bilgelik (?)" arasındaki mesafenin iyiden iyiye açıldığı 20. yy'da ise politika biliminin özerkliği (?) ve özellikle Anglo-Sakson dünyada bir disiplin olarak Uluslararası İlişkilerin gelişimi ile entelektüel tipinin yanı sıra 'analist' tipi karşımıza çıkmaktadır. Bu tipin iyi bir örneği ve aynı zamanda devlet adamı olan Henry Kissinger, *Diplomasi* adlı ünlü yapıtında -bu yazının çizdiği ayrım bakımından önem arz etmesi itibariyle yer verilmekte- şöyle yazmaktadır:

> Entelektüeller uluslararası sistemlerin işleyişini analiz ederler; devlet adamları ise inşa ederler. Ve bir analistin bakış açısı ile bir devlet adamının bakış açısı arasında büyük bir fark vardır. Analist hangi sorunu incelemek istediğini seçebilir, oysa devlet adamının sorunları ona empoze edilir. Analist net bir sonuca varmak için ne kadar zaman gerekirse ayırabilir; devlet adamı için en büyük zorluk zaman baskısıdır. Analist risk almaz. Vardığı sonuçlar yanlış çıkarsa, başka bir inceleme yazabilir. Devlet adamına yalnızca bir tahminde bulunma izni verilir; onun hataları telafi edilemez. Analist ona tüm olguları sunmuştur; entelektüel gücüne göre yargılanacaktır. Devlet adamı ispatı mümkün olmayan değerlendirmelere göre hareket etmelidir; kaçınılmaz değişimi ne kadar akıllıca yönettiğine ve her şeyden öte barışı ne kadar iyi koruduğuna göre tarih tarafından yargılanacaktır. (Kissinger, 1994: 27-28)

Antik bilgelik ile modern tipler arasındaki farklılıklar bir yana bırakıldığında ve bu yazının çizdiği ayrım dikkate alındığında, yukarıdaki ifadelerin ve belirtilen görüşlerin ışığında teorisyen ve politikacı tipleri hakkında fikir üretilebilir. Kuşkusuz farklı düşünürlere atıf yapılarak, bu yazıdaki temel ayrımı ve düşünsel çizgiyi destekleyen veya olumsuzlayan pek çok görüş öne sürülebilir.

IV

Teorisyenin soyut akıl yürütmeler ve kavramsal soyutlamalar ile zihninde tasarladığı gerçeklik, tecrübeye ve pratiğe dayanmadığı için ve realiteye uygun olmadığından olumsuz sonuçların meydana gelmesi kaçınılmazdır. Zira teorisyen teorik aklı, politikacı ise pratik aklı esas alır. Pratik akıl irade, istenç ve eyleme ilişkin olandır. Eylemin ilkesi tercihtir, dolayısıyla politikacı tercihte bulunurken geçmiş deneyimlere, tarihe dayanmalıdır. Deneyimden ayrılmak, salt soyutlamanın realiteyle karışmasına yol açar. Teorisyen tecrübeye dayanmayan, zihinsel etkinliğe dayalı çıkarımlarda bulunur. Buna karşın, politikacı uygulanmayacak şeylere değil, işe yarayan çözümlere odaklanır. Politikacı sorunları çözmeye, teorisyen ise sorunları kritik ederek fikir üretmeye çalışır.

Politikacı için 'yarar', teorisyen için 'bilme' önem arz eder. Burada bilme ile tikelin bilgisi kastedilmemektedir. Eyleme ilişkin bilgi, tikelin bilgisidir. Tikelin bilgisi ise değişir, zorunlu değildir. Halbuki teorisyen, genel ve tümel bilginin peşindedir, 'değişenin içinde değişmeyeni', yani özü, mahiyeti aramaktadır. Teorisyen açısından tikel, duyulur dünyaya ait olduğundan bilgisi değişir. Tümel ise akledilebilir ve aşkındır. Örneğin bu yazıda yapıldığı gibi, teorisyen ve

politikacı tipleri zihinsel bir soyutlamadır. Her ikisi de zihin dışı dünyada yoktur. Teorisyen, politikayı teorik zeminde, yani kavrama getirerek tartışır. Politikacı ise tikelin bilgisini ve tecrübeyi önemser. Zira eylemde tikelin bilgisi gereklidir.

Teorisyen belirli bir politik meselede yorum yapacağı zaman kavramsal sınırlar içinde düşünür, aklî çıkarımlarda bulunur. Ancak, tümelin bilgisi pratikte yarar sağlamaz. Teorik bir bilgiyi deneyim testine, yani pratik alana uyarlamak açıkça bir hatadır. Kişi teoride öğrendiğini pratikte uygulayamaz; aksine 'praksis, teoriyi kendi içine alır ve onu dönüştürür veya aşar' (Miller-McLemore, 2016: 6). Aklî çıkarımlar, politikanın pratiğinde insanı yanıltır. Zira tikelin bilgisi tarihsel, toplumsal ve bağlamsaldır. Karar verici olması itibariyle politikacı, tercihte bulunurken bu tür bilgilere ihtiyaç duyar, soyut ve kuramsal görüşlere değil.

Konunun daha anlaşılır olması için politika biliminin, bilhassa uluslararası ilişkilerin temel sorunsallarından biri olan 'savaş' hakkında örnek verilebilir. Bir politikacı 'savaş neden olur, savaşın kanunu, kuralı, ilkesi ve kaynağı nedir?' gibi sorularla ilgilenmez, zaten işi de değildir. Ancak bir politikacı, örneğin Rusya-Ukrayna Savaşı (2022) ile ilgilenir ve bu olaya ilişkin bilgi edinmeye ve etkilerine dair politikalar geliştirmeye çalışır. Bir politikacı 'tarih hazinesi'nin bilincinde olarak (çünkü deneyimin tebarüz ettiği kaynaktır) ondan en iyi şekilde istifade etmeye çalışır. İvedilikle, kendine en yararlı olan, 'çıkarlarını maksimize edecek' seçenek üzerinde tercihte bulunurken ihtiyaç duyduğu bilgi, kuramın bilgisi değildir. Kuramın bilgisi bu açıdan yarar sağlamaz, aksine politikacı için 'başarısız' sonuçların alınmasına neden olabilir.

Pratik akla ve tecrübeye sahip politikacının belirli bir sorunu çözmede teorisyenden daha yetkin olduğu söylenebilir. Politikacının politikayla ilgili kavramsal, teorik yaklaşımlar üretme gibi bir yükümlülüğü yoktur. Politikacı için teoriler sorunun çözümü için yararsız, soyut, belirsiz ve hatta fiili durumu çarpıtacak görüşlerdir. Bir politikacıyı başarılı kılan, politika hakkında teorik bilgilere sahip olması değil, uygulamadaki becerisidir. Yeterince teorik bilgiye sahip olmayan bir politikacı uygulama sürecinde ortaya çıkan problemler karşısında yeterli tecrübeye sahip ise başarılı sonuçlar alabilir. Yönetmek bir beceri sanatıdır. Beceri ise pratikten gelir ve politikacının tarihe ve tecrübeye önem vermesinin temel nedeni budur. Politikacı acil, günlük sorunlarla uğraşmaya o kadar kapılır ki, ele alınan konuların kavramsal önemi üzerinde düşünmek için çok az fırsatı olur (Herspring, 1992: 555).

Politikacı, tikelin dış gerçekliğine, yani koşullarına odaklanır. Teorisyen ise politikanın mahiyeti ve bilgisi üzerine düşünür. Bu noktada teorisyen tikelin dış

gerçekliğinden uzaklaşarak, duyulur dünyadan akledilebilir alanın sınırlarına geçiş yapar. Politikacının eylem sürecinde farkına varamadığı uzun süreli değişimi ve dönüşümü teorisyen kavrar. 1806'da Jena kentini işgal eden Napolyon'u "at üstündeki dünya tini" olarak bir politikacı yorumlayamaz; ancak Hegel yorumlayabilir. Bu yorumu, bir politikacının 'anlamsız, boş, saçma' bulmasına şaşılmamalıdır.

V

Yukarıda serdedilen ayrım çizgisine ve görüşlere binaen 21. yy'a gelindiğinde, teorinin[1] rolü ve değeri, politikacı için önemi hakkında ne söylenebilir? Politikacı için teorik olanın bilgisi ne zaman önemlidir ve politikacı ne bakımdan teoriyi dikkate alır? Bu tür soruların kuşkusuz etik boyutları da olacaktır.

Politikacı için 'işe yaramayan', politik eylem üzerinde görünür etkisi olmayan teori göz ardı edilir. Hatta politikacı tercihlerinde ve kararlarında çoğu zaman teorisyenin görüşlerine itimat etmez. Kendisi 25 yıl dışişlerinde görev yapmış Profesör Dale R. Herspring (1992: 554-55), ABD'de National War College'de ders vermeye başladığında teorilerden bahsetmemesi için uyarıldığını, hedef kitlenin teorileri küçümsediği ve şüphe ile yaklaştığı konusunda bilgilendirildiğini ifade etmektedir. 'Teoriye karşı alerji' politikacı, bürokrat ve subay gibi 'pratik ile ilgilenen' tiplerde yaygın görülür.

Politikacı için teori, kullanışlı bir "araç" haline getirildiğinde yararlıdır. Bu noktada teorinin araçsallaştırılması, manipüle edilmesi riski bulunmaktadır. Özellikle uluslararası ilişkiler disiplininde ana akım teorik yaklaşımlarda istismara açık yönler vardır. Realizm, Liberalizm, Modernleşme Kuramları ve Sosyal Darwinizm teorilerin siyasallaştırılmış, araçsallaştırılmış, yanlış ve kötüye kullanılmış örneklerindendir. Bunlar arasında demokratik-barış teorisi (democratic-peace theory) en göze çarpan örneklerden biridir. Demokratik barış teorileri, neo-muhafazakarların Ortadoğu'yu ve dünyanın geri kalanını demokratikleştirme hedefini gerekçelendirmede ve meşrulaştırmada kullanılmıştır. Örneğin, ABD'nin 2003'te Irak'ı işgali zaman zaman demokratik-barış teorisinden çıkarsanan anlayışlar temelinde rasyonalize edilmiş ve meşrulaştırılmıştır. Ancak, savaşı rasyonalize etmek ve meşrulaştırmak için kullanılan stratejik çerçevenin daha yakından incelenmesi, bunun demokratik-barış teorisinin yanlış sunumu, onun çarpıtılmış bir siyasi versiyonu, neredeyse bir karikatürü üzerine kurulduğunu ortaya koymaktadır. Politikacı, bir teorinin 'retorik sermayesi'nden yararlanırken onu kendi siyasi gündemine uygun olarak çarpıtır (Ish-Shalom, 2009: 303). Bunu da 'devletin ideolojik aygıtları' vasıtasıyla

topluma sunar. Çarpıtmayı yapan veya başka bir ifadeyle "malzemeyi hazırlayan" politikacı değil, etrafında bulunan politika uzmanları, danışmanlar, analistlerdir. Politikacı uygun ve yararlı görürse "bu malzemeyi" kullanır. Bu noktada, politika uzmanları ve bölge/alan uzmanları, soyut ve genel teori dünyası ile politika yapıcıların ihtiyaç duyduğu pratik bilgi türleri arasında bir aktarım kayışı görevi görürler (Lepgold, 1998).

Peki, teorisyen teorinin siyasallaşmasının/araçsallaştırılmasının reel dünyadaki sonuçlarından sorumlu mudur? Uluslararası İlişkilerde eleştirel ya da reflektivist teorisyenler[2], başta realistler ve neo-realistler olmak üzere anaakım uluslararası ilişkiler teorisyenlerini statükoya hizmet etmekle ve süper güçlerin egemen olduğu iki-kutuplu çatışmalı bir dünyayı teşvik etmekle suçlamışlardır. Örneğin post-modernist kuramın önde gelen ismi Richard Ashley (1986: 289; 1987: 418), neo-realizmin statüko için bir mazeret ve tahakküm aracı olduğu konusunda sert eleştirilerde bulunmuştur. Buna karşın neo-realist kuramın önemli ismi Kenneth Waltz (1986, 1997) bu iddialara karşı çıkmış ve teorinin akademi dışında sorumlu olmadığını öne sürmüştür. Piki Ish-Shalom (2009: 304)'un da belirttiği üzere, teorisyenler teorilerinin reel dünyadaki sonuçlarından sorumlu tutulamazlar. Teorilerin kötüye kullanılmasından, araçsallaştırılmasından teorisyenler değil, onu kullanan politika uzmanları, analistler ve politikacılar sorumludur. Teorisyenin sorumluluğu bilimsel topluluk içerisinde entelektüel ve kolektif bir sorumluluktur. Bu noktada teorik görüşlerinin 'doğru' anlaşılması için kamuoyunu bilgilendirebilir, görüşlerinin 'kamusal temsili'ne karşı çıkabilir. Ancak, teorisyen politikacı kadar hitabet konusunda becerikli olmadığından, görüşlerini aktarmada ne ölçüde başarılı olacağı kuşkuludur.

VI

Peki, teorinin değeri 'işe yararlılık' açısından mı değerlendirilmelidir? Teorik politika, iktidarın ele geçirilmesinde değil, iktidarın sürdürülmesinde gereklidir. Zira iktidarda süreklilik ve kalıcılık rasyonel yasalarla mümkündür. Politikacı kısa süreli, günlük, acil, sonuç-odaklı ve yararlı olan ile meşgul iken, teorisyen uzun süreli değişim ve dönüşümü kavrar. Politikacı 'devletin bekası' üzerine akli çıkarımlarda bulunamaz. Bunun yerine, retorik ve hitabet sanatı ile kitleleri etkilemeye çalışır. Söylemleri kitlelerin muhayyilesine ilişkindir, harekete geçirmeyi hedefler. Teorisyen ise politikacının 'göremeyeceği şeyleri görür', 'tarihin akışını seyreder'. Yazının başlangıcında referans verilen Kant'ın yine aynı metninin aynı sayfasında yer alan şu sözler ile konuya virgül koymak uygundur:

> O halde hiç kimse bir bilim dalında pratiğe dayanarak yetkin olduğunu iddia

> edemez ve kibirle teoriye meydan okuyamaz,… deney ve deneyimlerinden el yordamıyla öğrendiği şeylerin teori vasıtasıyla öğrendiklerinden çok daha fazla olduğunu düşünürse, kendi uzmanlık alanında cahil olduğunu ifşa etmiş olur. (Kant, 2010: 18)

Sonnotlar

[1] Bu kısımda "teori" ile kastedilen sosyal bilimler, özellikle politika bilimi ve uluslararası ilişkilerdeki teorik yaklaşımlardır.

[2] Uluslararası ilişkiler disiplininde teorinin amacı bakımından, bir tarafta ampirik olarak test edilebilir hipotezler formüle etmeyi amaçlayanlar, diğer tarafta 'özgürleştirici değişim'i (emancipatory change) savunanlar olmak üzere ikili bir ayrım yapılabilir. Robert Keohane (1988: 379-96), 'rasyonalist' ve 'reflektivist' olarak teorileri ayrıştırırken, Robert Cox (1981: 128-29) 'problem çözücü' ve 'eleştirel' teoriler ayrımını kullanmaktadır. Genel anlamda pozitivist ve post-pozitivist teori ayrımından söz edilebilir.

Kaynakça

Aristoteles (1996). *Metafizik*. Çev. A Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınları.

Aristoteles (1997). *Nikomakhos'a Etik*. Çev. S Babür, Ankara: Ayraç Yayınları.

Aristoteles (2013). *Politika*. Çev. F Akderin, İstanbul: Say Yayınları.

Arslan A (2007). *İlkçağ Felsefe Tarihi 3: Aristoteles*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ashley R K (1986). The Poverty of Neorealism. İçinde: R O Keohane (der), *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia University Press, 255-300.

Ashley R K (1987). The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics. *Alternatives,* 12(4), 403-34.

Cox R (1981). Social Forces, States, World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millenium*, 10(2), 126-155.

Çevik C (10.10.2021), Cicero ve Marcus Aurelius açısından filozof-kral meselesi. *Birgün Pazar,* s. 761, 16. https://www.birgun.net/haber/cicero-ve-marcus-aurelius-acisindan-filozof-kral-meselesi-361575. Son erişim tarihi, 10.10.2022.

Erasmus D (2010). *Deliliğe Övgü.* 2. baskı. Çev. Ç Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Fârâbî (1987). *Fuṣûlü'l-medenî (Siyaset Felsefesine Dair Görüşler)*. Çev. H Özcan, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Herspring D R (1992). Practitioners and Political Scientists. *PS: Political Science & Politics*, 554-558.

Ish-Shalom P (2009). Theorizing Politics, Politicizing Theory, and the Responsibility That

Runs Between. *Perspectives on Politics*, 7(2), 303-316.

İbn Haldun (2009). *Mukaddime.* Cilt II, 6. Basım, Haz. S Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kant I (1960). *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*. Çev. Y Abadan ve S L Meray, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Kant I (2010). Yaygın Bir Söz Üstüne: "Teoride Doğru Olabilir, Ama Pratikte İşe Yaramaz" [Teori ve Pratik]. İçinde: H Çörekçioğlu (der.), *Kant Felsefesinin Politik Evreni*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 17-21.

Keohane R O (1988). International Institutions: Two Approaches. *International Studies Quarterly,* 32(4), 379-396.

Kissinger H A (1994). *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster.

Kutluer İ (1998). Hikmet. İçinde: *TDV İslâm Ansiklopedisi,* Cilt. 17, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 503-511. https://islamansiklopedisi.org.tr/hikmet#1. Son erişim tarihi: 10.10.2022.

Lepgold J (1998). Is Anyone Listening? International Relations Theory and the Problem of Policy Relevance. *Political Science Quarterly,* 113(1), 43-62.

Liedman S E (2013). Chapter 2. Beholding, explaining, and predicting – The history of the concept of theory. İçinde: H Corvellec (der.), *What is theory? Answers from the Social and Cultural Sciences*. Copenhagen: Liber CBS Press, 25-47.

Lobkowicz N (1967). *Theory and Practice: History of a Concept from Aristotle to Marx*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

MacIntyre A (1984). *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

Miller-McLemore B (2016). The theory–practice distinction and the complexity of practical knowledge. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 72(4), 1-8, a3381.

Nidditch P H (1975). *The Clarendon Edition of the Works of John Locke*: *An Essay Concerning Human Understanding*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Platon (2016). *Theaitetos*. Çev. B Akar, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Platon (1971). *Devlet.* Çev. S Eyüpoğlu ve M A Cimcoz, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Spinoz B (2015). *Tractatus Politicus: Politik inceleme*. Çev. M Erşen, Ankara: Dost Kitabevi.

Waltz K N (1986). Reflections on Theory of International Politics: A Response to My Critics. İçinde: R O Keohane (der.), *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia University Press, 322-345.

Waltz K N (1997). Evaluating Theories. *American Political Science Review,* 91(4), 913-917.